

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.97

О.Г. Кулик,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

**СТАТИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ
АСПЕКТ**

У статті розкривається значення даних державної статистичної звітності щодо злочинності як джерела кримінологічної інформації. Розглянуто такі основні ознаки цих даних як суцільне відображення всієї сукупності облікованих злочинів; неповнота відображення всіх фактично вчинених злочинів; високий рівень достовірності зазначених даних; фіксація їх у статистичних звітах у вигляді узагальнених кількісних показників, придатних для побудови тривалих часових рядів, аналізу та прогнозування стану, структури та динаміки злочинності в цілому, окремих груп та видів злочинів. Наголошено на необхідності постійного вдосконалення порядку реєстрації та обліку злочинів, документів первинного статистичного обліку злочинів та форм державної статистичної звітності щодо злочинності, а також доповнювати кримінологічний аналіз даних державної статистичної звітності щодо злочинності аналізом даних вибіркового дослідження злочинності.

Ключові слова: злочинність, облікована злочинність, дані державної статистичної звітності щодо злочинності, суцільне дослідження злочинності, неповнота даних державної статистичної звітності щодо злочинності, достовірність даних державної статистичної звітності щодо злочинності, соціальне значення даних державної статистичної звітності щодо злочинності, вибіркоче дослідження злочинності.

В статье раскрывается значение данных государственной статистической отчетности о преступности как источнике криминологической информации. Рассмотрены такие основные признаки этих данных как сплошное отражение всей совокупности учтенных преступлений; неполнота отражения всех фактически совершенных преступлений; высокий уровень достоверности указанных данных; фиксация их в статистических отчетах в виде обобщенных количественных показателей, пригодных для построения длительных временных рядов, анализа и прогнозирования состояния, структуры и динамики преступности в целом, отдельных групп и виде преступлений. Подчеркнута необходимость постоянного совершенствования порядка регистрации и учета преступлений, документов первичного статистического учета преступлений и форм государственной статистической отчетности о преступности, а также дополнения криминологического анализа данных государственной статистической отчетности о преступности анализом данных выборочных исследований преступности.

Ключевые слова: преступность, учтенная преступность, данные государственной статистической отчетности о преступности, сплошное исследование преступности, неполнота данных государственной статистической отчетности

о преступности, достоверность данных государственной статистической отчетности о преступности, социальное значение данных государственной статистической отчетности о преступности, выборочное исследование преступности.

Paper reveals the significance of data from state statistical reporting on crime as a source of criminological information. Considered are the main features of these data, as a continuous reflection of the whole set of recorded crimes; incompleteness of reflection of all crimes actually committed; a high level of reliability of the specified data; fixing them in statistical reports in the form of generalized quantitative indicators suitable for constructing long time series, analyzing and forecasting the state, structure and dynamics of criminality in general, individual groups and the type of crimes. The need for constant improvement of the procedure for registering and recording crimes, documents for primary statistical recording of crimes and forms of state statistical reporting on crime, as well as completing the criminological analysis of state statistical reporting on crime by analyzing the data of selective crime research was emphasized.

Keywords: *criminality, recorded crime, state statistical reporting data on crime, continuous crime research, incompleteness of state statistical reporting data on crime, reliability of state statistical reporting data on crime, social significance of state statistical reporting data on crime, selective crime research.*

Суцільне кримінологічне дослідження злочинності може базуватися тільки на одному джерелі – статистиці злочинності, тобто даних державних статистичних звітів щодо зареєстрованих злочинів, виявлених осіб, які їх вчинили, та певного кола їх ознак. Іншої системи суцільного спостереження вчинення злочинів не існує в жодній країні світу. З огляду на це, необхідно розглянути ряд суттєвих теоретичних та методологічних питань, що стосуються кримінологічного змісту та значення даних державної статистичної звітності щодо злочинності. Це тим більш важливо, оскільки дотепер цим питанням в українській кримінології практично не приділялося уваги.

На основі тривалої аналітичної роботи з даними державної статистичної звітності щодо злочинності спробуємо виділити ряд суттєвих ознак цих статистичних відомостей як джерела кримінологічної інформації, які визначають їх кримінологічний зміст та значення.

Державна статистична звітність є результатом здійснюваного спеціальними державними органами суцільного статистичного спостереження та обліку злочинності. Це максимально повні дані про злочинність, які на цей час можливо отримати. Вони характеризують кількість встановлених злочинів, вчинених на певній території за певний період часу, осіб, що їх вчинили за рядом суттєвих ознак. У кримінології прийнято розділяти ці ознаки за змістом на кримінально-правові, тобто такі, що прямо передбачені Кримінальним Кодексом України (КК) і мають значення для кваліфікації злочинного діяння та призначення покарання за нього; соціально-демографічні, що відображають роль, місце та статус у суспільстві особи, яка вчинила злочин; суто кримінологічні, які характеризують ознаки злочинного діяння або особи, яка його вчинила, що не передбачені у кримінальному законі. Ми не прагнемо змінювати усталену термінологію, але хотіли б підкреслити, що всі ознаки злочинності та кількісні показники, що їх характеризують, які містяться у державній статистичній звітності щодо злочинності, мають кримінологічне значення й можуть у широкому смислі йменуватися кримінологічними.

Наприклад, показник загальної кількості зареєстрованих злочинів є результатом підсумовування всіх видів злочинів, передбачених КК. Але КК не передбачає їх підсумовування, це необхідно для кримінології, оскільки такий показник дозволяє визначити рівень поширеності, масовості злочинності, оцінити потужність її впливу на суспільство. Також не можна розглядати як суто кримінально-правові показники структурні параметри злочинності за видом злочину. Види злочинів визначаються КК, але окрім кримінально-правового вони мають суттєвий кримінологічний зміст, про що часто не згадують. Умисне вбивство, розбійний напад, крадіжка тощо – це не тільки злочини певних складів. Це види соціальної поведінки, які по-різному впливають на членів суспільства, що стали жертвами цих злочинів, та суспільство в цілому, що й визначає їх кримінологічний зміст. Відповідно, структура злочинності за видами дозволяє розкрити якісні ознаки злочинності, характер та спрямованість її впливу на суспільство.

Урешті-решт, у державній статистичній звітності злочинності є показники, які характеризують певні фактори злочинної поведінки (вживання алкоголю, наявність попереднього злочинного досвіду тощо), а також певні нові елементи кримінальної ситуації в суспільстві (кількість заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до підрозділів поліції, як показник рівня суб'єктивної віктимізації населення країни тощо).

Дані державної статистичної звітності щодо злочинності не повною мірою відбивають всю сукупність фактично вчинених злочинів та осіб, які їх вчинили. Ознака неповноти даних є об'єктивною й впливає із сутності злочинності як соціального явища, котре являє собою сукупність фактів поведінки, які засуджуються суспільством і тягнуть за собою серйозні негативні наслідки у вигляді кримінального покарання. Відомості про вчинення злочинів приховуються особами, які вчинили злочини, – майже завжди; особами, які потерпіли від злочинів, – у певній частині; представниками правоохоронних органів, які мають реєструвати та вести облік злочинів, – у певній частині.

Останніми роками в ряді публікацій підкреслюється неповнота даних державної статистичної звітності щодо злочинності, наявність значної кількості реально вчинених злочинів, які до цієї звітності з різних причин не потрапляють, тобто є латентними [3, с. 65–70; 4, с. 280–294; 5, с. 200; 6, с. 42, 43; 7, с. 28–32]. Іноді в цих роботах містяться звинувачення працівників правоохоронних органів у свідомому систематичному спотворенні цих даних з метою покращання показників, за якими оцінюється їхня робота.

Дійсно, ця інформація через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин не є й не може бути абсолютно повною та достовірною. Це положення є загальноновизнаним у кримінології. Проте чи є альтернатива даним, що містяться в державній статистичній звітності щодо злочинності? Багаторічний світовий досвід свідчить, що такої альтернативи немає. Дані вибіркового періодичного або моніторингового кримінологічного дослідження злочинності позбавлені більш високого рівня достовірності. Що стосується повноти, то вони можуть більш повно висвітлювати окремі аспекти злочинності, але, як правило, за рахунок залишення поза увагою інших не менш важливих її характеристик.

Критики, які вимагають більшої повноти і точності статистичних даних щодо злочинності, не звертають уваги на той факт, що аналогічні дані стосовно інших соціально-економічних процесів та явищ також є приблизними. Достатньо вказати на статистику економічних процесів, яка дуже суттєво спотворюється внаслідок існування тіньового сектору економіки, численних фактів приховування реальних обсягів вироблених товарів, отриманого прибутку, виплаченої заробітної

плати тощо з метою мінімізації податкових виплат та обов'язкових платежів до бюджету. Проте це не заважає користуватися цими статистичними даними як у процесі наукового пізнання, так і у процесі прийняття рішень на всіх рівнях управління. Зазначене повністю стосується і статистики злочинності, яке хоча з певним рівнем ймовірності, але відображає основні тенденції і закономірності злочинності в країні. При цьому беззаперечною є необхідність постійно вдосконалювати нормативно-правові та організаційні засади реєстрації та обліку злочинів для забезпечення їх максимально можливої повноти та достовірності.

Дані державної статистичної звітності щодо злочинності мають достатньо високий рівень достовірності, оскільки реєстрація та облік вчинених злочинів та осіб, які їх вчинили, здійснюється тільки після перевірки реальності кожної події та її юридичної оцінки як злочину. Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р. така перевірка здійснювалася до порушення кримінальної справи та обліку діяння як злочину. З набранням 20.11.2012 чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (КПК) інформація про діяння з ознаками злочину вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) протягом 24 годин і з моменту її внесення розпочинається розслідування, а діяння обліковується як злочин (ч. 1 ст. 214). При цьому перевірка фактичного вчинення та юридичної оцінки діяння також здійснюється, але вже у процесі досудового слідства. Останніми роками за результатами перевірки значна частина кримінальних проваджень закривається за реабілітуючими обставинами (2014 р. – 53,5 %, 2015 р. та 2016 р. – 47,3 %) і відповідні діяння виключаються з числа облікованих злочинів та державних статистичних звітів щодо злочинності. Причому абсолютну більшість випадків закриття кримінального провадження становлять ті, за якими було встановлено відсутність у діянні складу злочину (2014 р. – 84,0 %, 2015 р. – 86,9 %, 2016 р. – 87,6 %), а також відсутність самої події злочину (2014 р. – 14,8 %, 2015 р. – 12,2 %, 2016 р. – 11,7 %). Обліку осіб, що вчинили злочин, передують процедура встановлення їх причетності до злочину, характеру та ступеня вини у його вчиненні, яка оформлюється відповідними процесуальними документами.

Висловлювалася точка зору, що лише статистичні дані щодо осіб, засуджених за вчинення злочинів, кримінальні провадження щодо яких розглянуті в судах, містять цілком достовірну інформацію про злочини та осіб, які їх вчинили, і саме на основі цих даних можна належним чином оцінити стан злочинності в країні [2, с. 26]. Така позиція видається нам хибною. Частина інформації про вчинення злочину, зокрема щодо самого факту його вчинення, його кваліфікації та деяких інших ознак з високим ступенем достовірності, встановлюється на стадії досудового розслідування. При цьому особа злочинця в цей момент часто буває не виявлена. Дані кримінальних проваджень, що розглядаються в суді, містять інформацію про всі обставини вчинення злочину й особу злочинця (злочинців), але кількість злочинів, кримінальні провадження щодо яких доходять до стадії судового розгляду, суттєво менша від числа зареєстрованих і облікованих, у результаті чого значна частина даних про вчинені злочини у судовій статистиці не відображається. Отже, оцінка стану злочинності тільки за даними, що містяться у статистиці засуджених за вчинення злочинів, буде суттєво неповною. Через це в багатьох країнах світу й у практиці міжнародних досліджень вважається, що показником, який найбільш повно відображає стан злочинності на певній території за певний період часу, є кількість зареєстрованих та облікованих злочинів (англ. *recorded crimes*).

Дані державних статистичних звітів щодо злочинності є результатом узагальнення певної частини відомостей, що містяться у документах первинного

статистичного обліку злочинів, а саме у віртуальних статистичних картках: про кримінальне правопорушення; наслідки досудового розслідування кримінального правопорушення; заподіяні збитки, результати їх відшкодування та вилучення предметів злочинної діяльності; особу, яка вчинила кримінальне правопорушення та яка підозрюється у їх вчиненні та рух кримінального провадження [8]. Вони відображаються у спеціальних таблицях у вигляді кількісних показників (сумарної кількості подій, осіб з певною ознакою тощо), що робить можливим їх безпосереднє використання у процесі аналітичної діяльності та прогнозування злочинності без здійснення підготовчих заходів щодо збирання та обробки інформації.

Дані державної статистичної звітності щодо злочинності обмежуються певним нормативно визначеним переліком показників. Ми підкреслюємо цю обставину, оскільки іноді доводиться чути побажання щодо включення до кримінологічного дослідження того чи іншого додаткового показника, який би дозволив зробити кримінологічну характеристику злочинності більш змістовною. Однак сучасна система статистичного обліку і звітності побудована за принципом збирання даних за певним переліком ознак. При цьому перелік ознак, дані щодо яких відображаються в документах первинного статистичного обліку, ширший за перелік ознак, які відображаються в державних статистичних звітах. Узагальнені цифрові дані державних статистичних звітів утворюються шляхом підсумовування відомостей, що містяться в документах первинного статистичного обліку. Відповідно, залучення до аналізу відомостей щодо ознак, які відображені в документах первинного статистичного обліку, але не відображаються у державних статистичних звітах, може бути здійснено тільки шляхом спеціального суцільного дослідження цих документів, що є досить складною і тривалою процедурою. Включення до аналізу даних щодо ознак, які не відображені в документах первинного статистичного обліку, потребує внесення змін у нормативно-правові акти, які визначають зміст зазначених документів, а також державних статистичних звітів щодо злочинності і проведення роботи щодо первинного статистичного обліку зазначених даних.

Дані державної статистичної звітності щодо злочинності, зібрані за значний період, є придатними для побудови довгих часових рядів, аналіз яких дозволяє встановити тенденції та закономірності динаміки кількісних показників злочинності в цілому, окремих груп та видів злочинів, спрогнозувати їх ймовірні зміни у майбутньому. Такі унікальні пізнавальні можливості для кримінологічного аналізу не надає будь-яке інше джерело інформації про злочинність.

Останніми роками в кримінологічній літературі висловлювалися думки про обмежене кримінологічне значення показників державної статистичної звітності щодо злочинності, неможливість їх зіставлення за тривалий період часу [8, с. 11; 9, с. 39]. Така проблема існує. Вона може виникнути через зміни: у соціально-економічній ситуації, у якій вчиняються злочини; кримінальному законодавстві, яке може криміналізувати нові види антисуспільних діянь та декриміналізувати певні склади злочинів, що позначиться на їх чисельності; у формах статистичного обліку та звітності, у яких іноді змінюється перелік показників та їх значення; у порядку реєстрації та обліку злочинів. З цим, безумовно, треба рахуватися, але це жодною мірою не робить дослідження тривалих часових рядів показників злочинності неможливим чи недоцільним.

По-перше, є усталені формулювання традиційних складів злочинів, які зазвичай залишаються незмінними, що дозволяє порівнювати показники, які відбивають їх за тривалий період часу. По-друге, у разі неможливості зіставити дані за тривалий часовий період можна розбити його на окремі, більш короткі, часові

періоди, показники, придатні для зіставлення та аналізу, і здійснювати аналіз за кожним із таких періодів. По-третє, кримінологічне дослідження злочинності власне і передбачає фіксацію динамічних змін її показників, обумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами – змінами в законодавстві тощо. Важливо фіксувати й оцінювати вплив подібних факторів на стан та динаміку злочинності, окремих груп та видів злочинів.

Такої думки дотримується й ряд інших вчених. Так, Д.А. Лі зазначає, що зіставлення статистичних даних після прийняття нового кримінального кодексу неможливо лише з позицій кримінального права. Для кримінології це цілком припустимо, оскільки для останньої є важливими сутнісні характеристики статистики, які дозволяють їй на базі значних обсягів даних забезпечувати пропорційність та репрезентативність, які є необхідними для адекватного опису відповідного явища або соціального процесу [10, с. 20, 21]. Аналогічної позиції дотримується відомий фахівець у сфері кримінологічного аналізу злочинності М.М. Бабаєв. Він зазначає, що “значні соціальні явища і процеси (злочинність до їх числа належить безумовно), які розвиваються на основі чітко вираженої закономірності, не можуть швидко змінювати свою стійку спрямованість. Такі процеси як величезний маховик, набравши обертів, набувають високого ступеня інерційності. Ось чому, як правило, основні, ключові тенденції динаміки злочинності пронизують ряд етапних періодів, не зазнаючи при цьому будь-яких принципових змін. Інерційність злочинності підтримується не тільки масштабами явища, що розширюється, його, так би мовити, масою, “фізичним” обсягом. Відомо, що злочинність розвивається й за своїми власними законами, які, якщо і змінюються, то нешвидко порівняно із соціальними обставинами. Так виникає відносна самостійність злочинності, тобто її непряма і немеханічна залежність від різних змін, що відбуваються у суспільстві” (переклад наш – О.Г. Кулик) [11, с. 50, 51]. Він справедливо підкреслює, що при аналізі показників злочинності за тривалий попередній період часу важливою є не точність конкретних показників, а встановлення більш-менш стійкої тенденції динаміки злочинності, напрям її розвитку, темпи та масштаби змін показників, точки змін тенденцій. Чим більшим є період аналізу статистики злочинності, тим більше можливостей для усунення впливу випадкових факторів і визначення закономірностей, тенденцій, основних рис кримінальних процесів в цілому [11, с. 53].

Насамкінець сформулюємо ряд загальних висновків методологічного та методичного характеру.

1. Дані державної статистичної звітності щодо злочинності та судимості є результатом суцільного статистичного спостереження фактів учинення злочинів; виявлених осіб, що їх вчинили, певного кола ознак, які їх характеризують. Інших подібних статистичних спостережень у країні сьогодні не проводиться. Як свідчить багаторічний досвід використання таких даних, вони певною мірою відображають основні тенденції та закономірності стану, структури і динаміки злочинності в країні за певний період часу. Ці дані можуть бути використані з метою пізнання злочинності, її тенденцій, закономірностей та розроблення заходів протидії їй.

2. Дані державної статистичної звітності щодо злочинності, як і будь-які статистичні дані, що відображають соціально-економічні процеси, учасники яких зацікавлені у приховуванні фактів, що в сукупності утворюють ці процеси, є приблизними і не повною мірою відображають їх реальні параметри. Аналіз і оцінка таких даних мають здійснюватися з обов'язковим врахуванням цього факту. Критична оцінка даних державної статистичної звітності щодо злочинності може здійснюватися тільки за результатами репрезентативних наукових

досліджень, які б доводили невірність даних державної статистики злочинності й обґрунтовано визначали інші кількісні та якісні характеристики злочинності та окремих видів злочинів.

3. Соціальне значення даних державної статистичної звітності щодо злочинності полягає в тому, що вони є результатом обліково-реєстраційної діяльності правоохоронних органів держави, предметом кримінально-правового впливу з боку цих органів та судової системи, інформаційною базою для оцінки кримінальної ситуації в державі, прогнозування її змін в майбутньому та прийняття управлінських рішень щодо її покращання.

4. Існує нагальна потреба в постійній роботі щодо покращання порядку реєстрації та обліку злочинів, скорочення фактів незаконної відмови в реєстрації та постановці злочинів на облік, вдосконалення карток первинного статистичного обліку злочинів та форм державної статистичної звітності щодо злочинності.

5. Доцільно доповнювати кримінологічний аналіз даних державної статистичної звітності щодо злочинності кримінологічним аналізом даних вибіркового дослідження злочинності, у процесі яких вивчається значно ширше коло її показників та забезпечується належний рівень достовірності отриманих даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджено наказом Генерального прокурора України 06.04.2016 № 139 // Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198049.

2. Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии / Н.Н. Кондрашков. – М. : Юридическая литература, 1971. – 184 с.

3. Джужа О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні / О. Джужа, Д. Голосніченко, А. Кирилюк // Право України. – 2003. – № 12. – С. 65–70.

4. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.

5. Дремин В.Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография / В.Н. Дремин. – Одесса : Юридическая литература, 2009. – 613 с.

6. Говорков Н. Достоверность статистической отчетности / Н. Говорков // Законность. – 2011. – № 5. – С. 42–43.

7. Будаев Б. Выявление скрытых преступлений / Б. Будаев // Законность. – 2012. – № 2. – С. 28–32.

8. Криминальная ситуация на рубеже веков в России / под ред. А.И. Долговой. – М. : Криминологическая ассоциация, 1999. – 276 с.

9. Голина В.В. Преступность : природа, сущность, проявление / В.В. Голина // Криминологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. – Б-ка журналу “Юридичний вісник”. – О. : Фенікс, 2008. – С. 35–40.

10. Ли Д.А. Преступность как социальное явление / Д.А. Ли. – М. : Информационно-издательское агентство “Русский мир”, 1997. – 176 с.

11. Бабаев М.М. О пределах статистического анализа динамики преступности / М.М. Бабаев // Государство и право. – 2001. – № 9. – С. 49–53.

Отримано 30.05.2017